

El catarisme a les valls d'Andorra¹

Carles Gascón Chopo

Carles Gascón i Chopo
Historiador i tècnic al Consell Comarcal de l'Alt Urgell
cgascon@ccau.cat

Resums

Català

El catarisme a les valls d'Andorra.
La presència del catarisme a les valls d'Andorra sempre ha resultat una qüestió força problemàtica. La major part dels especialistes que han tractat la incidència d'aquest moviment a Catalunya han acceptat, d'una manera més o menys tàcita, la presència de càtars a les Valls durant el segle XIII, però a l'hora d'aprofundir en aquest camí s'han trobat amb l'entrebanc de la manca d'evidències documentals.

Castellano

El catarismo en los valles de Andorra.
La presencia del catarismo en los valles de Andorra siempre ha resultado una cuestión bastante problemática. La mayor parte de los especialistas que han tratado la incidencia de este movimiento en Cataluña han aceptado, de una manera más o menos tácita, la presencia de cátaros en los Valles durante el siglo XIII, pero en el momento de profundizar por este camino se han encontrado con el tope de la falta de evidencias documentales.

Français

Le catharisme dans les Vallées d'Andorre.
La présence du catharisme dans les vallées d'Andorre demeure un sujet fort problématique. La plupart des chercheurs qui ont traité l'incidence de ce mouvement en Catalogne ont accepté de façon plus ou moins implicite, la présence de cathares dans les vallées d'Andorre au XIIIème siècle, mais lorsqu'il a fallu approfondir cette voie ils se sont aperçus qu'ils avaient franchi la limite des évidences documentaires.

English

The catharism in the Valleys of Andorra.
The presence of the catharism in the valleys of Andorra has always been a problematic issue. The major part of the specialists that have dealt with the incidence of this movement in Catalonia have more or less tacitly accepted the presence of cathars in these valleys during the XIII century, but a deeper analysis of these facts is compromised by the lack of documentary evidence.

a presència del catarisme a les valls d'Andorra sempre ha resultat una qüestió força problemàtica. La major part dels especialistes que han tractat la incidència d'aquest moviment a Catalunya han acceptat, d'una manera més o menys tàcita, la presència de càtars a les Valls durant el segle XIII, però a l'hora d'aprofundir en aquest camí, s'han trobat amb el topall de la manca d'evidències documentals.

L'historiador Jordi Ventura, el principal especialista en l'estudi del catarisme a Catalunya, ja esmentava en un dels seus primers treballs la presència de càtars a Andorra, que explicava a partir de la protecció atorgada pels comtes de Foix, així com per l'existència d'una certa quantitat de noms vinculats a Andorra en les fonts inquisitorials,² dades que extreu d'antics esments bibliogràfics vinculats a la documentació de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell.³ Ventura relaciona aquesta presència amb un pes hipotètic de la indústria tèxtil a les Valls durant el segle XIII, "*su industria preferida*" [la dels càtars], una afirmació prou explícita sobre el seu coneixement real de la història d'Andorra que, això no obstant, no ens ha d'ocultar les seves aportacions cabdals en la caracterització del catarisme català.⁴ En un altre apartat del seu article, Ventura exposa la presència d'un exiliat andorrà entre les comunitats càtares refugiades a Itàlia, segons un testimoni recollit l'any 1274.⁵

Amb tot, l'aportació més coneguda sobre la qüestió del catarisme a Andorra fou cosa del pare Cebrià Baraut, qui l'any 1977 publicava un article sobre la fortalesa de la Bastida de Ponts, situada a la riba dreta de la Valira, en un indret que actualment queda davant de la població de la Farga de Moles.⁶ A partir del buidatge del document conegut com a *Memorial dels danys donats per lo comte de Foyx y bescomte de Castellbò a l'iglésia d'Urgell* (en endavant, *Memorial dels danys*), Baraut presenta la construcció d'aquest castell com una acció il·legal, ja que l'indret era un alou de la mitra, erigit per tal "*d'impedir [...] l'accés i la captura d'heretges en territori andorrà*",⁷ segons recull d'una manera força lacònica un dels greuges d'aquest extens document.

Prop de vint anys després, el pare Cebrià Baraut tornaria a tractar el tema del catarisme a Andorra d'una manera més explícita, en un article que tractava de la incidència d'aquest moviment herètic a la diòcesi d'Urgell.⁸ En aquesta ocasió, Baraut relacionava la difusió del catarisme a les Valls amb l'actitud obstructionista dels successius comtes de Foix, simpatitzants amb l'heretgia, tal com quedaria demostrat amb la construcció de la fortalesa de la Bastida de Ponts. Ara bé, la introducció del catarisme seria degut, segons les seves teories, a l'existència de col·lectius particularment exposats a les prèdiques dels bons homes, com serien els paraires, segons ja havia exposat Ventura anteriorment, i els pastors, d'acord amb les tesis sostingudes per en Mathias Delcor amb relació amb la veïna Cerdanya,⁹ amb aportacions arribades de nombrosos exiliats, acollits per la "tradicional hospitalitat andorrana". Finalment, i sense deixar el fil argumental de les tesis de Baraut, la manca d'esments de la qüestió religiosa en el primer Pariatge seria una prova de la desaparició de l'heretgia de les Valls cap al final de la dècada de 1270.¹⁰

Per la seva part, determinats especialistes francesos sobre el catarisme, particularment Jean Duvernoy i Anne Brenon, han fet notar les relacions de Pèire Autié, membre d'una família d'Ax molt pròxima al catarisme, amb les comunitats andorranes, en qualitat de notari d'Acs,¹¹ per més que aquestes relacions tindrien lloc, com veurem més endavant, en un moment en què encara no havia renunciat a la vida professional per anar a la recerca dels darrers bons homes a Itàlia.

Les diverses –i escasses– aportacions a la qüestió del catarisme andorrà ens dibuixen un panorama esfilagarsat, poc definit, en què sembla probable l'existència d'algun tipus de vincle entre les Valls i els bons homes, però sense cap mena de concreció, provocat principalment per determinats veïnats militants, especialment pel que fa als comtes de Foix, que haurien permès i fins i tot fomentat l'establiment de càtars al país. A partir de les dades que ens aporta la historiografia, i tenint en compte que recullen pràcticament tots els esments documentals coneguts, ¿seria possible concretar una mica més el paper que tingué Andorra en la difusió del catarisme al vessant sud dels Pirineus?

Entre els bisbes i els vescomtes

L'any 1133, amb la compra dels drets del comte d'Urgell a les valls d'Andorra, la mitra urgellenca assolí una clara situació de domini sobre uns territoris que reforçarien les seves capacitats temporals però que, a llarg termini, implicarien una sèrie de conflictes de difícil resolució. A diferència d'altres realitats que predominaven en els territoris veïns, les comunitats

andorranes havien experimentat una evolució que les havia preservat dels processos de senyorialització,¹² cosa que mantindria les velles parròquies sota el control d'aquestes comunitats veïnals, les quals, entre altres peculiaritats, conservaven un patronat col·lectiu sobre els seus temples. Això significa que controlaven el producte de les rendes eclesiàstiques de les respectives parròquies, amb la inclusió de delmes i primícies, així com els mecanismes de cooptació del clergat entre les elits locals, tal com succeïa des de l'alta edat mitjana.¹³

Esperonat per la seva situació de domini i imbuït de l'esperit reformista que, en nom de la llibertat eclesiàstica, condemnava qualsevol indici de tutela laica en els afers de l'Església, el bisbe Bernat Roger establia amb els andorrans una concòrdia, l'any 1163, que marcaria l'inici d'una sèrie de maniobres promogudes per la mitra urgellenca encaminades a erosionar aquest patronat col·lectiu sobre els temples andorrans,¹⁴ segons un procés progressiu que culminaria a la segona meitat del segle XIII, amb l'apropiació de la totalitat del delme i l'assignació d'una proporció, fixa i força minvada, per al manteniment dels capellans.¹⁵ Tot aquest procés que, segons el testimoni dels parroquians d'Encamp de començament del segle XIV, empobrí a la llarga les esglésies i retallà el nombre de clergues,¹⁶ estigué farcit de tensions des de pràcticament el començament. La concòrdia de 1163 ja parla de conflicte entre les parts.¹⁷ De fet, l'establiment d'una segona concòrdia l'any 1176, en uns termes similars a la primera i mantenint la referència a un llarg conflicte que havia enfrontat el bisbe i els canonges de la Seu d'Urgell contra els andorrans, ens parla de la persistència i l'arrelament d'aquestes tensions.¹⁸

Les diferències dels andorrans amb l'Església esperonaren la intervenció dels vescomtes de Castellbò, ansiosos de pressionar els seus adversaris urgellencs des del flanc andorrà, de manera que l'any 1171 el bisbe es queixava del suport donat pel vescomte Ramon II als andorrans en la seva negativa d'atendre les peticions econòmiques del bisbat.¹⁹ Aquesta instrumentalització del conflicte per part del vescomte Ramon implica una nova percepció de la casa de Castellbò com a alternativa al poder episcopal a Andorra, percepció que no pogué passar desapercebuda a ulls dels andorrans i que s'intensificaria quan, a través del casament del vescomte Arnau i d'Arnaldeta de Caboet l'any 1185, els Castellbò assumiren les antigues prerrogatives dels Caboet a les Valls, sempre com a vassalls del bisbe de la Seu, si bé les seves contínues agressions contra l'església d'Urgell acabarien per matisar a la pràctica aquest teòric paper subordinat.²⁰ Amb tot, la puixança d'Arnau de Castellbò com a veritable àrbitre de la política en terres de l'Urgellet a partir de final del segle XII, generaria també

recels entre els mateixos andorrans, que, abans d'acabar el segle, ja mantenien un contenciós amb el nou senyor a causa de les arbitrietats feudals que volia imposar a Andorra al marge dels antics costums.²¹ Com a successors dels Castellbò, els comtes de Foix continuaren aquesta dura política coercitiva sobre els andorrans, que atemptava contra els drets episcopals i, sobretot, contra les antigues llibertats i prerrogatives andorranes. Tot i que a curt termini els bisbes es veieren perjudicats per la ingerència dels Foix-Castellbò, a la llarga es beneficiarien de la nova situació creada amb la signatura dels Pariatges, que deixava enrere els antics drets i obligacions d'origen públic i els convertia en veritables senyors feudals, amb l'única obligació d'entendre's amb els seus nous socis en el govern de les valls.²² Però si els futurs coprínceps serien els principals beneficiats de la signatura dels Pariatges, de moment, la conflictiva dinàmica generada per la competència entre tots dos senyors pel domini de les Valls aportaria un cert marge de maniobra que els permetria donar el seu suport a un o altre bàndol en lluita quan la situació així ho afavoria, tal com hem vist en la conjura dels andorrans amb Ramon II de Castellbò contra el bisbe l'any 1171 o amb l'ajuda andorrana al bisbe de la Seu en la lluita contra Arnau de Castellbò, valorada en més de cinquanta mil sous.²³ Aquesta situació obriria les portes a l'existència de seguidors de cadascun dels poders en lluita al si de la societat andorrana, d'acord amb l'existència certa de solidaritats internes en tots els àmbits.²⁴

Càtars a Castellbò

Des de final del segle XII, i sota l'atenta protecció dels vescomtes, la vila de Castellbò, principal nucli urbà del vescomtat que ja actuava com a refugi de dissidents, com ho demostra l'estada del famós trobador Guillem de Berguedà, perseguit per la justícia reial en temps del vescomte Ramon II, anava en camí de convertir-se en una pròspera vila de la mà dels mateixos vescomtes, que no dubtaren a impulsar una veritable guerra comercial amb el mercat de la Seu d'Urgell per tal d'aconseguir els rèdits de l'activitat comercial a la capçalera de l'antic comtat.²⁵ D'aquesta manera, Castellbò esdevenia, sempre en competència amb el mercat de la Seu, un referent econòmic i comercial d'una àrea d'influència considerable, que també incorporava les valls d'Andorra i, a través del prestigi dels vescomtes sobre la noblesa del país, es convertia en un veritable nucli de la dissidència contra el poder reial i del seu aliat, el bisbe d'Urgell, al Pirineu occidental català.²⁶ Malgrat això, i malgrat la imatge que ens ha fet arribar sovint la historiografia, la relació de la vila de Castellbò amb el catarisme, si més no documentalment, és relativament tardana.

El catarisme és el nom que aplica la historiografia a un moviment dissident, multiforme, de naturalesa religiosa, que es desprèn d'una de les nombroses tendències derivades de l'evangelisme radical que, a partir de 1140 aproximadament, comença a fer-se notar per la seva crítica contra l'espirit acomodatí de la jerarquia catòlica, la depravació moral del clergat i l'acumulació de temporalitats a mans d'entitats eclesiàstiques. Identificats per primera vegada a l'àrea renana, aquests càtars primerencs es presentaven com a predicadors itinerants, practicants d'un model de vida evangèlic que proclamava la pobresa voluntària i la condemna de l'ostentació de la jerarquia catòlica,²⁷ si bé un dels seus principals trets distintius era la creença en un doble principi de la creació, que varia en la seva formulació i el seu abast segons la implantació regional i el moment històric.²⁸

La introducció de la dissidència càtara a Catalunya es produí a través de les grans rutes comercials que unien les principals capitals occitanes, on havia arrelat amb fermesa a partir de mitjan segle XII, amb les ciutats de la Catalunya nova, recentment conquerida a l'Islam.²⁹ Aquesta difusió primerenca per terres catalanes fou obra de predicadors itinerants que trobaven el seu públic en viles i castells, i predicaven davant de reduïts auditoris extrets de tots els estaments, els quals, a canvi de les seves prèdiques, els oferien aliments, allotjament, protecció i ajuda per continuar el camí.³⁰ Aquest component itinerant, característic dels inicis del catarisme català, mantindria una forta vitalitat malgrat la seva relativa expansió pel país. Recordem que el diaca càtar Pere de Corona, present al concili herètic de Pieussa l'any 1226, no semblava que tingués, a diferència dels seus homòlegs occitans, un referent urbà fix per al seu càrrec: són diversos els documents que el presenten com a "diaconum haereticorum de Catalonia" i que testimonien la seva itinerància seguint els camins que unien la Cerdanya i Lleida entre 1226 i 1233, i fins i tot més enllà, fins a les muntanyes de Prades.³¹

Tot i que allà on el catarisme tenia més facilitat per arrelar era entre les comunitats amb qüestions obertes amb l'Església, els primers testimonis de la presència càtara a la vila vescomtal són relativament tardans. Cap a 1220 el vescomte Arnau de Castellbò impulsaria l'establiment a la vila de Castellbò d'un diaca càtar, Guilhem Clergue,³² procedent de l'entorn cortesà de la casa de Foix,³³ el qual fou vist en una prèdica a Castellbò, davant del mateix vescomte i de diversos nobles pallaresos i cerdans, cap a 1224.³⁴ D'aquesta manera, l'acció d'Arnau de Castellbò, darrere la qual s'endevina la voluntat del vescomte de reforçar els vincles interns del gran partit anticlerical que liderava enfront del poder temporal de l'església d'Urgell, va implicar una evolució significativa en la sedentarització del

catarisme a Catalunya, que comportà, a banda de la designació d'un diaca per a Castellbò, l'obertura d'almenys una casa càtara a la vila.³⁵

Aquesta realitat posaria en contacte amb l'heretgia tots aquells que acudien a la vila vescomtal, en ocasions ja ben predisposats a escoltar els sermons d'aquells que predicaven contra les temporalitats de l'Església catòlica, a causa de les tensions suscitades per la seva gestió per part del bisbe i el capítol d'Urgell a les terres altes del comtat. En aquest sentit, i pel que fa als andorrans, cal recordar que l'any 1237, en el context de la inquisició dirigida per l'arquebisbe electe de Tarragona, Guillem de Montgrí, contra els heretges de la vila de Castellbò, era reclamat a Roger de Foix un pròfug anomenat Joan de la Vall d'Andorra, el qual hauria estat designat per preparar les negociacions de pau entre el vescomte i el bisbe d'Urgell i que les hauria abandonat sense permís i, tal com sembla, contra el parer del prelat tarragoní.³⁶ Darrere d'aquesta dada observem la difícil posició dels andorrans en el context de les lluites de l'alt país d'Urgell, i també la seva facilitat de caure en la sospita davant de la menor aproximació als comtes de Foix, cosa que, en temps de la repressió inquisitorial contra el catarisme no deixava de comportar riscos.

La Bastida de Ponts i la qüestió dels heretges andorrans

Malgrat totes les hipòtesis apuntades en apartats anteriors sobre la possible predisposició de determinats elements de la societat andorrana del segle XIII a favor de la dissidència religiosa, l'únic esment explícit de la presència d'heretges a l'interior de les Valls figura, com ja hem comentat més amunt, al Memorial dels danys. Aquest document, redactat entre els anys 1239 i 1241 per ordre del bisbe Ponç de Vilamur, que volia justificar davant de l'arquebisbe de Tarragona el procés d'excomunió engegat contra el comte de Foix,³⁷ recull la notícia que Roger Bernat II i el seu fill, el futur Roger IV, manaren edificar una bastida o fortificació a l'entrada de les Valls, en un territori alodial de l'església d'Urgell situat a l'indret de Ponts, a l'actual Farga de Moles, des d'on els homes del comte carregaven de lleudes els transeünts i impedien l'entrada dels homes del bisbe per capturar heretges.³⁸

Entre els nombrosos interrogants que obre aquest breu esment hi ha la qüestió de la datació. La cronologia del document ens permet determinar que la construcció de la Bastida de Ponts és anterior a 1241, i l'autoria atribuïda al comte de Foix i al seu fill ens situa més enllà de la mort del vescomte Arnau de Castellbò, és a dir, després de 1226. Podem afinar una mica més? L'absència de la figura d'Ermessenda de Castellbò ens podria fer pensar en una data posterior a la seva mort, esdevinguda l'any 1230,

tot i que aquesta possibilitat no és gens segura, ja que la vescomtessa és absent de la totalitat d'aquest extens document, i aquest fet podria obeir perfectament al seu paper subordinat, sempre al costat del seu marit, en el govern dels afers del vescomtat a la mort del seu pare.³⁹ D'altra banda, cal recordar que ja l'any 1228 és esmentada per primera vegada una altra bastida dins dels dominis vescomtals, erigida poc abans per Roger Bernat II i Ermessenda amb la mateixa vocació d'entorpir el trànsit entre la seu episcopal i, en aquest cas, la vall de la Vansa: estem parlant de la Bastida d'Hortons, situada a tres quilòmetres al sud de la Seu d'Urgell.⁴⁰ Tot plegat és indicatiu d'un desplegament estratègic que buscava l'encerclament de la ciutat episcopal mitjançant la construcció d'una sèrie de petites fortificacions que, en el cas de la Bastida de Ponts, tindria, entre altres efectes, la conversió d'Andorra en una zona relativament segura per als heretges. Ara bé, què hem d'entendre quan el bisbe d'Urgell parla d'heretges andorrans? Tret d'algun cas força particular, del qual parlarem més endavant, els esments als andorrans són realment molt escassos en la documentació inquisitorial i, malgrat totes les seves particularitats, no semblen més predisposats a l'heretgia que altres comunitats veïnes. Allò que marca la diferència és, precisament, la pressió de bisbes i comtes sobre les Valls pel control del territori i de les seves comunitats i, com a conseqüència, tal com hem comentat, una certa segmentació del teixit social andorrà en parcialitats favorables a cadascuna de les dues opcions, d'acord amb una complicada xarxa d'interessos creuats que tenien com a teló de fons el creixement de l'economia ramadera, la saturació de les pastures i la necessitat d'assegurar-se la protecció dels senyors veïns per garantir la sortida dels ramats andorrans pels camins de la transhumància.⁴¹

Ja hem vist que un Joan de la Vall d'Andorra era reclamat l'any 1237 per l'arquebisbe de Tarragona amb motiu de les seves relacions amb el comte de Foix. Serien homes com aquest els que perseguia el bisbe de la Seu d'Urgell? Homes la seva relació dels quals amb el bàndol comtal feia sospitosos als ulls de l'església urgellenca? És cert que des de molt temps enrere, l'Església havia aprofitat la seva situació de privilegi en el camp espiritual per imposar la seva voluntat. La capacitat dels prelats d'aplicar penes canòniques va multiplicar al llarg del segle XII l'ús i l'abús de l'excomunió per castigar els enemics polítics i per defensar les temporalitats,⁴² tal com havia passat dins del bisbat d'Urgell amb l'excomunió l'any 1201 de Ramon de Josa, pel fet d'haver lluitat dins del bàndol d'Arnau de Castellbò,⁴³ o amb el procés iniciat pel bisbe Ponç de Vilamur el 1237 per excomunicar Roger Bernat II.⁴⁴ En el cas de les valls d'Andorra, com ja hem explicat, una part de les tensions contra l'Església era provocada per la qüestió del control dels

delmes, cosa que podia aportar —en el supòsit que calgués— una coartada religiosa a les condemnes episcopals contra els partidaris dels comtes de Foix.

Ara bé, això no vol dir que a Andorra no hi hagués oients de la prèdica dels bons homes —tal vegada d'aquells establerts a la propera vila de Castellbò, veritable referent urbà del bàndol foixenc a Andorra— disposats a qüestionar les temporalitats de l'Església i armats amb arguments renovats per discutir-les, però cal remarcar, tenint en compte les paraules de l'historiador Jean-Louis Biget, que "pour bien comprendre la question des partages entre hérésie et orthodoxie dans un même milieu, il faudrait analyser le jeu complexe des conflits ancestraux, des rivalités de pouvoir, des concurrences seigneuriales (notamment entre laïcs et ecclésiastiques), la genèse et les bornes des autonomies urbaines et villageoises, leurs acteurs, victimes ou bénéficiaires, bref, tout un environnement précis, susceptible de justifier des choix religieux opposés",⁴⁵ idea que ja hem adoptat anteriorment en analitzar la naturalesa del possible bisbat herètic de la Val d'Aran, un territori amb problemàtiques similars a les d'Andorra pel que fa a les diferències de les comunitats locals amb una jerarquia eclesiàstica externa a la vall.⁴⁶

Quant a l'actitud dins del bàndol episcopal a l'hora de qualificar d'heretges els dissidents, cal tenir en compte, els problemes que tenia la jerarquia catòlica catalana a l'hora d'identificar, delimitar i avaluar el fenomen herètic, tal com posa de manifest la nodrida correspondència rebuda a prec dels prelats catalans per conèixer la naturalesa i la gradació de l'heretgia i saber com tractar els heretges capturats.⁴⁷ Precisament, una d'aquestes cartes és tramesa pel jurista dominic Ramon de Penyafort al bisbe urgellenc abans de 1238.⁴⁸ En aquest sentit, la manca de regulació de la persecució dels heretges durant els primers anys del funcionament de la Inquisició a la Corona d'Aragó obre la porta a la discrecionalitat de cada prelat a l'hora de determinar qui és un heretge i qui no ho és. En el cas d'Andorra, el bisbe podria haver aprofitat aquesta qüestió per llençar una condemna àmplia sobre tots aquells sospitosos de connivència amb els comtes de Foix dins de les Valls, gràcies a una interpretació generosa —i políticament interessada— de la realitat herètica.

I per acabar, cal recordar que el Memorial dels danys s'havia redactat per justificar el procés d'excomunió promogut pel bisbe Ponç de Vilamur contra el comte de Foix. En el cas de la construcció de la Bastida de Ponts, calia remarcar la protecció comtal sobre enemics de l'Església. A tot això, es podria objectar la invenció d'aquesta acusació per tal de donar més força als arguments del bisbe, però cal que recordem que és l'únic esment en

tot aquest extens document al suport donat als heretges: si hagués calgut interpolar-hi una dada falsa per tal de presentar Roger Bernat com a fautor d'heretges, ¿no hauria estat més fàcil parlar de la presència dels heretges a la vila de Castellbò, molt més notòria que no pas a les valls d'Andorra?

La protecció dels comtes de Foix

Tornant a la lletra del Memorial dels danys, la queixa del bisbe Ponç al voltant de l'erecció de la Bastida de Ponts acusa directament el comte Roger Bernat II i el seu fill Roger de protegir els heretges d'Andorra, una acusació molt greu que per força havia de tenir conseqüències, o almenys així ho esperava el bisbe. Ara bé, quin grau de fiabilitat podia tenir aquesta acusació tan oportuna per als interessos del prelat urgellenc?

El cert és que la família comtal de Foix fou, de tots els grans llinatges occitans, la més pròxima al catarisme, des del moment en què es manifesten els primers testimonis de la seva implantació a l'Arieja, fins ja entrat el segle XIV. Alguns dels seus membres més notoris acabarien convertint-se en bons homes i bones dones i fins i tot en màrtirs de la causa. Per la seva part, tots els titulars del comtat de Foix del segle XIII destaquen no tan sols per la protecció activa del catarisme, sinó també per la presència de la dissidència al seu entorn immediat, familiar i cortesà.⁴⁹ Fins i tot existeix un testimoni que afirma que el comte Roger Bernat III, signatari dels Pariatges d'Andorra, hauria mort consolat per Pèire Autié, un dels darrers perfectes de l'Arieja, al seu castell de Tarascó l'any 1302.⁵⁰

En determinades ocasions, i en relació amb els afers andorrans, apareixen al costat dels comtes una sèrie de funcionaris de confiança de l'administració comtal, vinculats amb determinades famílies del Sabartès molt pròximes a l'heretgia. Aquest seria el cas del ja esmentat Pèire Autié, notari d'Ac's, i ben conegut pel seu intent de reimplantar el catarisme a l'Arieja després d'un viatge a Itàlia a la recerca dels perfectes occitans a l'exili, que figura com a redactor de l'acord entre els homes d'Andorra i el comte Roger Bernat III, establert l'any 1275 probablement a Tarascó, segons el qual eren ceditos al comte els drets relatius a l'administració de la justícia a Andorra a canvi de renunciar al mal ús de la cugúcia.⁵¹ Aquest document, subscrit per cinquanta-quatre caps de casa de les sis parròquies andorranes, és significatiu a l'hora d'establir la relació entre els homes d'Andorra i determinades famílies funcionaries del Sabartès, significades per la seva vinculació amb l'heretgia. Un altre cas similar és el d'Arnau Sicre, notari de Tarascó, membre també d'una família propera al catarisme i pare d'aquell Arnau Sicre, que a sou del bisbe de Pàmies uns anys més tard, s'introduiria al grup del perfecte Guilhem Belibaste amb l'aval de les seves

referències familiars, i l'entregaria a la Inquisició.⁵² Aquest Arnau Sicre pare apareix, l'any 1299, com a procurador de Roger Bernat III en un conflicte provocat per l'exigència del bisbe Guillem de Montcada d'obtenir l'homenatge dels andorrans segons els antics costums.⁵³ Autié i Sicre són representants d'una classe de notables originaris de l'alta Arieja, fills de famílies amb antics lligams amb el catarisme i propers al govern i a l'administració comtal, que incrementaven la influència comtal i la feien més propera a les comunitats locals, teixint una xarxa de fidelitats que conservava el record i la fidelitat al catarisme, malgrat el seu gran retrocés durant el darrer terç del segle XIII. A aquests noms, la historiadora Anne Brenon hi afegeix altres famílies com els Sartre de Foix i els Baiard de Tarascó,⁵⁴ un dels quals, Guilhem Baiard, també el trobem com a escriptor precisament en la venda de la Bastida de Ponts l'any 1289.⁵⁵

L'íntima connexió del comte Roger Bernat III i tot el seu entorn notarial amb el catarisme és l'expressió d'una realitat que arrela força enrere, en uns temps en què l'heretgia mantenia tota la seva vitalitat i no era una opció durament perseguida per la Inquisició. Ja hem comentat que la família comtal havia estat vinculada amb el catarisme des dels temps de Ramon Roger, i que tant ell com els seus successors van protegir-lo activament, fins allà on van poder. Prova d'això és el fet que els dominis comtals de Foix restessin força al marge de l'acció inquisitorial fins a començament del segle XIV.⁵⁶ En aquest sentit, cal recordar que l'erecció de la Bastida de Ponts, entre els anys 1226 i 1241, coincideix amb un període en què la situació del catarisme es degrada ràpidament: el 1229 acaba la croada al Llenguadoc amb la victòria del bàndol reial; el 1232 s'introdueix el tribunal de la Inquisició a la Corona d'Aragó; l'any següent s'estableix a Tolosa; el 1237 se celebra un gran procés inquisitorial a Castellbò, amb desenes de condemnats... I mentre passa tot això, una modesta fortificació a l'entrada de les valls d'Andorra, paradoxalment feudatàries de l'Església, impedeix l'entrada als perseguïdors dels heretges en un territori estratègicament situat entre el vescomtat de Castellbò i el comtat de Foix, al cor del qual s'aplega la resistència des de 1232, en un castell anomenat Montsegur. Tot plegat ens semblaria una estratègia ideada pels comtes de Foix per crear un passadís segur per als heretges que circulen entre tots dos vessants del Pirineu, en un moment en què el poder polític i eclesiàstic han iniciat una dura ofensiva conjunta que amenaça més seriosament que mai la supervivència de l'església càtara i que culmina amb la Inquisició de Guillem Arnau i Étienne de Saint-Thibéry al comtat de Foix, iniciada l'any 1241 i bruscament interrompuda per la massacre d'Avinhonet l'any 1242.⁵⁷

Precisament, la resposta reial a aquesta massacre fou el setge i la captura de la fortalesa de Montsegur l'any 1244, i la desarticulació de l'Església càtara que s'hi refugiava. Amb tot, després de la caiguda de Montsegur, l'Església càtara de Tolosa es tornaria a reconstituir i sobreviuria durant uns anys, sempre en precari i en la clandestinitat més absoluta, a l'alta Arieja, fins que el darrer bisbe tolosà establert a Occitània, Arnau Roger, es veié obligat a fugir cap al nord d'Itàlia.⁵⁸ La protecció dels comtes de Foix seria crucial per a la viabilitat d'aquest darrer nucli de dissidents,⁵⁹ i aquesta realitat planteja el veritable paper de la Bastida de Ponts al vessant oposat: ¿simple fortificació construïda seguint la lògica d'encerclar els dominis de l'Església o peça fonamental a l'hora de crear un darrer reducte càtar a cavall dels dos vessants del Pirineu?

Dissidents andorrans fora d'Andorra

A principi de l'any 1278, Pèire de Beuvilla, un heretge d'Avinhonet fugit al nord d'Itàlia cap el 1240 i capturat de retorn a Occitània, era interrogat per la Inquisició de Tolosa. El testimoni de Pèire és força revelador de la força de l'exili occità al nord d'Itàlia, on la Inquisició encara trigaria temps a amenaçar el catarisme d'una forma efectiva, gràcies a les nombroses complicitats a les populoses ciutats del nord. Durant el seu llarg exili, Pèire de Beuvilla havia entrat en contacte amb exiliats occitans a les ciutats de Cremona, Piacenza, Pavia o Alessandria.⁶⁰ Cap el 1262, mentre vivia a Piacenza, va coincidir amb diversos exiliats occitans i catalans, entre els quals destaquem un tal "Raymundus Boerii hereticus, qui fuit de Andorra".⁶¹ En un altre moment de la seva deposició, el mateix Pèire de Beuvilla explica que cap a 1251 havia vist en "Raymundum Boerii", aquest cop sense especificar-ne la procedència, en una casa on acollien i escoltaven les prèdiques dels heretges, situada en un nucli occità que no identifiquem, anomenat Berrelas. En aquesta casa Ramon Boer feia de vaquer, abans de fugir cap a la Llombardia.⁶² Sembla que podríem identificar aquest Ramon Boer amb un "Raymundi de Andorra", que esmenta un altre deposant, Raimon Baussà, el qual havia declarat quatre anys abans que Pèire de Beuvilla davant de la Inquisició tolosana, i que recordava haver vist a aquest Ramon d'Andorra establert en una casa a Guardia Lombardi, a la Campània, sempre darrere les passes de la jerarquia occitana, amb qui mantindria estretes relacions. Això era cap el 1264.⁶³ Segons tots aquests esments, Ramon Boer hauria sortit d'Andorra, com a molt tard, cap a començament de la dècada de 1250 i, després d'una estada a Occitània, continuaria el seu exili cap al nord d'Itàlia, on ja el trobem establert l'any 1262, sempre pròxim a la jerarquia catalana i occitana a l'exili; recordem

que aquell mateix any és documentada la presència del darrer diaca càtar català conegut, Felip Català, a Pavia,⁶⁴ i que el bisbe càtar de Tolosa ja és present a la Llombardia des de començament de la dècada de 1250.⁶⁵ A banda del cas de Ramon Boer, existeixen altres testimonis que vinculen al catarisme diversos personatges que figuren als documents com a "andorrans" que es troben fora d'Andorra. En la deposició de Bernat de Vilanova, pronunciada davant la Inquisició de Tolosa a començament de 1280, es menciona la presència d'un "P. Andorrani", cap a Montauriol, prop de Carcassona, vers el 1251, el qual hauria adorat els heretges i n'hauria escoltat les seves prèdiques. En parlar d'aquest personatge, el testimoni especifica que aleshores vivia a Verdun, a l'Arieja, molt a prop d'Andorra, i que en el moment de pronunciar la seva declaració vivia a Carcassona.⁶⁶ També a l'alta Arieja es menciona un "Andorra [andorrà?] de Castelloverduno", que acudia a la prèdica dels heretges a Montsegur entre 1234 i 1239 aproximadament,⁶⁷ i que podria identificar-se amb aquell "Michael Andorra", també de Castelverdun, que acollia tres heretges l'any 1238, motiu pel qual havia estat denunciat a la Inquisició.⁶⁸ Per acabar amb aquests possibles andorrans –malauradament, no podem saber si aquest cognom és indicatiu de la procedència dels individus o és un simple apel·latiu heretat–, trobem un "Arnaldum Andorrani de Ax" que cap a 1301 es trobava a casa dels germans Autié escoltant la prèdica de Peïre Autié, ja retornat del nord d'Itàlia com a perfecte càtar.⁶⁹

Conclusió

Malgrat les dificultats imposades per l'escassetat d'esments documentals al voltant de la penetració del catarisme a les valls d'Andorra, dificultats que, d'altra banda, no fan res més que reproduir la realitat catalana sobre el tema, el catarisme andorrà fou un fenomen estretament vinculat a les ambicions oposades dels bisbes de la Seu i els vescomtes de Castellbò i els seus successors, els comtes de Foix, sobre aquell territori. En aquest sentit, l'existència d'un moviment dissident a les Valls, possiblement a partir de la dècada de 1220, seria l'expressió d'una certa segmentació de la societat andorrana en funció de la seva vinculació a cadascun dels dos bàndols en lluita. Precisament, el fet que un d'aquests dos bàndols es definís per l'adhesió al bisbe de la Seu introdueix una variable religiosa en les diferències internes de la societat andorrana i afavoreix una ràpida identificació –clarament interessada des del partit episcopal– entre la dissidència política i la dissidència religiosa. Per l'altre cantó, la presència

estable de càtars a la vila de Castellbò durant la dècada de 1220 afavoriria l'accés a una estructura eclesial i a un discurs religiós alternatiu per a tots aquells que veien amenaçada la seva salvació eterna a causa de les amenaces de la jerarquia catòlica urgellenca.

Aquesta situació, més o menys induïda pel vescomte Arnau de Castellbò a través de la seva crida a l'establiment de la jerarquia càtara a la vila de Castellbò, s'intensificaria a partir de l'accés dels comtes de Foix al capdavant del vescomtat, a partir de 1226, mitjançant la creació d'una barrera física que protegia els heretges d'Andorra i el desplegament d'un cos funcional format per membres de famílies reconegudes de l'alta Arieja, molt pròximes al catarisme. Possiblement aquesta realitat afavoriria la conversió d'Andorra en un territori relativament segur per als dissidents, mentre a Catalunya i a Occitània el catarisme només podia sobreviure en la més absoluta clandestinitat. De tota manera, l'estrenyiment del setge inquisitorial obligaria els darrers jerarques càtars a exiliar-se al nord d'Itàlia a partir de mitjan segle XIII i, coincidint amb això, trobem la figura d'un càtar andorrà, Ramon Boer, també camí de l'exili, darrere dels darrers representants de l'església càtara de Tolosa, de la qual depenia la catalana. Aquesta circumstància ens fa pensar que, en els anys immediatament posteriors a la caiguda de Montsegur, les valls d'Andorra, junt amb l'alta Arieja, haurien tingut un paper molt important com a refugi de les darreres comunitats càtars organitzades del conjunt occitano-català.

Ara bé, aquesta realitat, més que el fruit d'una estratègia planificada pels comtes de Foix amb vista a crear una mena de santuari per al catarisme al Pirineu axial, seria l'efecte col·lateral d'una política orientada a fer d'Andorra una dependència foixenca, objectiu que només s'assoliria parcialment amb la signatura dels Pariatges. Aquests Pariatges, establerts entre els anys 1278 i 1288, consolidarien un règim de cosenyeria amb els bisbes d'Urgell, perfectament institucionalitzat, el qual, a la pràctica, hauria de desactivar les dissensions internes de la societat andorrana, i per tant, les bases socials de la dissidència religiosa a les Valls. Amb tot, és cert que continuem trobant alguns andorrans residents a l'Arieja que, encara a començament del segle XIV, es troben vinculats al catarisme a través de possibles lligams de clientelisme amb les famílies ariegeses més pròximes al catarisme, tal com seria el cas de la presència d'aquell "Arnaldum Andorrani de Ax" a casa dels Autié l'any 1301, però aquests casos ja són residuals, més lligats a fidelitats clientelars que a una realitat de tensions internes dins de la societat andorrana, tal com hauria succeït al segle XIII.

- 1 Abreviatures emprades: BN = Bibliothèque Nationale de Paris.
- 2 J. VENTURA "El catarisme en Cataluïa" *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 28 (1959-1960), p. 119.
- 3 L'historiador parla de la coneguda obra de Joaquim Miret i Sans *Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbò*, publicada l'any 1900, així com de l'*Origen històric de la república d'Andorra*, de J. Masferrer Arjuim-bau, publicada cinc anys abans que l'anterior. Vegeu J. VENTURA *op. cit.*, p. 119.
- 4 Una bona relació de les aportacions de Jordi Ventura la podem trobar a F. SABATÉ "Un précurseur des études sur le catharisme en Catalogne: Jordi Ventura i Subirats (1932-1999)", *Heresis*, 34, (2001), p. 131-145.
- 5 J. VENTURA *op. cit.*, p. 126-127.
- 6 C. BARAUT "La Bastida de Ponts. Un castell fronterer entre l'Urgellet i Andorra". *Quaderns d'Estudis Andorrans*, 2 (1977), p. 33-42.
- 7 *Ibidem*, p. 34.
- 8 C. BARAUT "La presència i la repressió del catarisme al bisbat d'Urgell (segles XII-XIII)". *Urgellia*, 12 (1994-1995), p. 487-524.
- 9 Vegeu M. DELCOR "La societat cathare en Cerdagne: nobles et bergers du XIe au XIIIe siècle". *Bulletin de littérature ecclésiastique*, 5 (1980), p. 17-49.
- 10 C. BARAUT "La presència i la repressió del catarisme... *cit. supra*, p. 499-501.
- 11 Vegeu J. DUVERNOY "Le droit de cugutia et le paréage d'Andorre". *Heresis*, 18 (1991), p. 1-10; A. BRENON *Le dernier des cathares*, Paris 2006, p. 41-44.
- 12 R. VIADER *L'Andorre du IXe au XIVe siècle. Montagne, féodalité et communautés*, Toulouse, 2003, p. 281.
- 13 *Ibidem*, p. 292-296.
- 14 *Ibidem*, p. 186-187.
- 15 *Ibidem*, p. 176.
- 16 S. VELA "Visites pastorals a la diòcesi d'Urgell. L'exemple de les valls d'Andorra (1312-1314)". *Annals de l'Institut d'Estudis Andorrans*, 1990, p. 87.
- 17 C. BARAUT *Cartulari de la vall d'Andorra. Segles IX-XII*, Andorra 1988, doc. 61.
- 18 *Ibidem*, doc. 76.
- 19 *Ibidem*, doc. 73.
- 20 R. VIADER *op. cit.*, p. 123-124.
- 21 C. BARAUT *Cartulari... cit. supra*, doc. 88.
- 22 R. VIADER *op. cit.*, p. 129-130.
- 23 B. MARQUÈS "Els documents del fons Caboet-Castellbò de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell (1095-1251)". *Quaderns d'Estudis Andorrans*, 8 (2006-2008), doc. 35, p. 49.
- 24 R. VIADER *op. cit.*, p. 281.
- 25 Ja l'any 1171 el vescomte Ramon II de Castellbò és acusat pel bisbe d'Urgell d'impedir tant als homes de la seva jurisdicció com a altres el lliure accés al mercat de la Seu, acusacions que ell mateix llença contra el bisbe d'Urgell, vegeu C. BARAUT, *Cartulari... cit. supra*, doc. 73.
- 26 R. VIADER *op. cit.*, p. 222.
- 27 P. JIMÉNEZ "El catarisme: nuevas perspectivas sobre sus orígenes y su implantación en la Cristiandad occidental". *Clio & Crimen*, vol. I, Durango 2004, p. 150.
- 28 P. JIMÉNEZ *Les catharismes*. Rennes 2008, p. 75-88.
- 29 C. GASCÓN "La Carta de Niquinta y la 'Eclesia Aranensis': una reflexió sobre los orígenes del catarismo en Cataluña". *Espacio, Tiempo y Forma*. Serie III, vol. 21, Madrid 2008, p. 147-150.
- 30 Segons es desprèn dels decrets antihèrètics dels reis Alfons el Cast (1194) i Pere el Catòlic (1198). Vegeu C. BARAUT "Els inicis de la inquisició a Catalunya i les seves actuacions al bisbat d'Urgell (segles XII-XIII)". *Urgellia*, vol. 13 (1996-1997), docs. 1 i 2.
- 31 Totes aquestes referències es localitzen a les deposicions de Ramon Joan d'Abia, pronunciat l'any 1238, i d'Arnau de Bretós, de l'any 1244, segons són recollides al Fons Doat de la Bibliothèque Nationale de Paris, vol. XXIII, fols. 260r-273v i vol. XXIV, fols. 182r-193r, respectivament.
- 32 L'impuls donat per Arnau de Castellbò a l'establiment dels càtars a Castellbò es podria haver produït l'any 1221, en el decurs d'una visita del vescomte al cèlebre diaca càtar Guilbert de Castres. Vegeu BN, Paris, Fons Doat, vol. XXIV, fol. 241v.
- 33 A. BRENON *Le choix hérétique*. Cahors 2006, p. 196.
- 34 BN, Paris, Fons Doat, vol. XXIV, fol. 184r-v.
- 35 *Ibidem*.
- 36 C. BARAUT "La presència i la repressió del catarisme... *cit. supra*, doc. 1.
- 37 Vegeu C. GASCÓN "El saqueig de la catedral de la Seu d'Urgell a finals del segle XII, segons la versió d'Antoni Fiter i Rossell". *Quaderns d'Estudis Andorrans*, núm. 8 (2006-2008), p. 84.
- 38 El text exacte és el següent: "Item conquerimur quod fecerunt [Roger Bernat II i el seu fill] munitionem super ecclesiam de Pontibus injuste, que est alodium nostrum in introitu vallis Andorre, et auferunt transeuntibus inde leudas et alia que volunt, nec etiam volunt dare nobis potestatem, nec homines sui permiserunt nos introire ad hereticos capiendos", vegeu B. MARQUÈS "Els documents del fons Caboet-Castellbò de l'Arxiu Capitular d'Urgell (1095-1251)". *Quaderns d'Estudis Andorrans*, núm. 8 (2006-2008), doc. 35, p. 50.
- 39 De fet, en tots els actes jurídics vinculats al vescomtat de Castellbò entre 1226 i 1230, període en què Ermessenda fou vescomtessa titular, sempre figura al costat del seu espòs i, normalment, esmentada en segon terme, i en algun cas, fins i tot s'estalvien d'esmentar-la. Vegeu H.-F. DELABORDE *Layettes du Trésor des Chartes*, vol. V, Paris 1909, n° 317, 321, 322 i 336.
- 40 C. BAUDON DE MONY *Rélatios politiques des comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencement du XIVe siècle*, vol. I, Paris 1896, p. 154.
- 41 R. VIADER *op. cit.*, p. 188-189.
- 42 F. SABATÉ "La feudalització de la societat catalana". *El temps i l'espai del feudalisme*, Lleida 2004, p. 367.
- 43 C. GASCÓN (en premsa) "Els senyors de Josa i la documentació de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell anterior a 1300". *Urgellia*, vol. 17, doc. 1.
- 44 C. BAUDON DE MONY *op. cit.*, vol. I, p. 167-171.
- 45 J.-L. BIGET "Réflexions sur «l'hérésie» dans le Midi de la France au Moyen Âge". *Heresis*, núm 36-37 (2002), p. 66.
- 46 Vegeu C. GASCÓN "La Carta de Niquinta y la «Eclesia Aranensis»: una reflexió sobre los orígenes del catarismo en Cataluña". *Espacio, Tiempo y Forma*. Serie III, núm. 21 (2008), p. 139-158.
- 47 Vegeu C. BARAUT "Els inicis de la Inquisició a Catalunya... *cit. supra*, docs. 5, 6, 7 i 8.
- 48 *Ibidem*, doc. 7.
- 49 Vegeu A. BRENON *Le dernier des cathares*. Peire Autier, Paris 2006, p. 24-27.
- 50 El testimoni en qüestió, pronunciat per una creient interrogada pel bisbe de Pàmies l'any 1322, ha creat una certa polèmica sobre la seva versemblança. Amb tot, sembla del tot possible la voluntat del comte, avalada pels seus precedents familiars—només cal pensar en Arnau i Ermessenda de Castellbò—de morir consolat a títol privat i, junt amb l'eucaristia oferta pel capellà catòlic, com una doble garantia per assolir el més enllà. Vegeu A. BRENON *op. cit.*, p. 160-171.
- 51 C. BARAUT *Cartulari... cit. supra*, doc. 124.
- 52 A. BRENON *op. cit.*, p. 52.
- 53 C. BARAUT *Cartulari... cit. supra*, doc. 139.
- 54 A. BRENON *op. cit.*, p. 52.
- 55 *Ibidem*, doc. 136.
- 56 A. BRENON "Outre-Pyrénées: l'exil des pauvres". *Le choix hérétique*, Cahors 2006, p. 234.
- 57 M. ROQUEBERT *Histoire des Cathares*, Paris, 1999, p. 351-353; A. BRENON *Le dernier des cathares... cit. supra*, p. 29.
- 58 A. CAZENAVE "Les cathares en Catalogne et dans le Sabarthès d'après les registres de l'Inquisition". *Bulletin Philologique et Historique* (1969), p. 419-421.
- 59 A. BRENON *op. cit.*, p. 23.
- 60 BN Paris, Fons Doat, vol. XXV, fol. 298r-331v; vol. XXVI, fol. 1r-2v.
- 61 BN Paris, Fons Doat, vol. XXV, fol. 302r.
- 62 BN Paris, Fons Doat, vol. XXV, fol. 317r.
- 63 BN Paris, Fons Doat, vol. XXV, fol. 142r-v.
- 64 BN Paris, Fons Doat, vol. XXV, fol. 303v-304r.
- 65 J. DUVERNOY (ed.) *Régistre de l'Inquisition de Toulouse (1273-1280)*, p. 14 [en línia], http://jean.duvernoy.free.fr/text/pdf/Pamaclat_in.pdf [consulta: 16 juliol 2009].
- 66 BN Paris, Fons Doat, vol. XXVI, fol. 76v-77r.
- 67 BN Paris, Fons Doat, vol. XXII, fol. 215v.
- 68 BN Paris, Fons Doat, vol. XXIV, fol. 255v.
- 69 BN Paris, Ms Latin 4269, fol. 4r.